

УДК 378.126
Б 52

Галина БІЛАВИЧ,
orcid.org/0000-0002-1555-0932
Тетяна СТАМБУЛЬСЬКА
orcid.org/0000-0002-9904-8324

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІОГРАМИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Формування культури мовлення – одне з нагальних питань сьогодення. Це не лише філологічна, а й соціальна проблема: вона в той чи той спосіб пов'язана з найрізноманітнішими видами комунікації. Розкрито лінгвістичні засади формування культури мовлення майбутнього педагога. Необхідною умовою виховання мовленнєвої культури особистості є дотримання норм, що стосуються насамперед усного мовлення: орфоепічних, лексичних, граматичних та стилістичних.

Ключові слова: культура мовлення, норми сучасної української мови, майбутній педагог.

Постановка проблеми. За умов національного та соціокультурного відродження, становлення державності й демократизації суспільства, розширення сфер функціонування української мови як державної особливої ваги набуває культура усного мовлення – найважливішого засобу спілкування, виховання і всебічного розвитку особистості. Відповідно до сучасних потреб ухвалено низку державних освітніх документів, які визначають шляхи реалізації наскрізного завдання у галузі мовної освіти, окреслюють перспективи подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу, наголошують на тому, що «освіта сприяє формуванню високої мовної культури та мовної компетентності громадян, поваги до державної мови» [4, 98]. Утім, фахівці відзначають недостатній рівень володіння мовленнєвою культурою у студентів і відносять її до розряду «драматичних» [1, 3 – 4].

Це показали і результати наших досліджень, проведених упродовж 2012 – 2015 рр. з-поміж студентів Педагогічного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та Івано-

Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (спеціальності «Початкова освіта», «Дошкільна освіта»). Дослідницько-експериментальна робота дозволила встановити, що в майбутніх учителів дошкільної та початкової ланок освіти простежуються порушення на лексичному, морфологічному, стилістичному, орфографічному, пунктуаційному рівнях. Отже, виявлено певну суперечність, оскільки, з одного боку, особливої актуальності набуває розвиток української мови, культура усного мовлення, з іншого, у практиці діяльності ВНЗ ситуація доволі складна: більшість студентства не володіє високим рівнем мовленнєвої культури. З огляду на це значущості набуває робота, спрямована на формування культури українського мовлення: набуті у виші лінгвістичні знання та мовленнєві вміння мають стають підґрунтям комунікативної досконалості та нормативності мовлення майбутнього вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання культури мовлення є актуальним за будь-якого часу та в будь-якій національній спільноті, тому не випадково перебуває в орбіті наукових пошуків мовознавців. І не тільки їх, а й педагогів, інтелігенції, прогресивної громадськості, урешті, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку української мови. Так, різні аспекти формування мовленнєвої культури особистості знайшли відображення у працях сучасних дослідників: питання виховання мовленнєвої особистості (М. Вашуленко, О. Горошкіна, С. Єрмоленко, Л. Мацько, Л. Паламар, Г. Сагач, С. Шевчук та ін.); мовленнєва культура в системі культури особистості (Р. Гладіна, М. Львов, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Соколова та ін.); лінгводидактичні та методичні аспекти відображено в працях А. Богуш, М. Вашуленка, Л. Варзацької, Т. Котик, М. Пентилюк, О. Савченко. Проблеми культури мовлення (орфоепічні норми сучасної української літературної мови) були предметом дослідження українських учених: Н. Бабич, М. Боголюбов, В. Винницький, В. Дорошенко, С. Єрмоленко, О. Капелюшний, О. Пономарів, О. Сербенська, З. Терлак, Є. Чак, ін. Однак питання стану мовленнєвої культури сучасного студентства достатньо не висвітлені в наукових працях.

Мета статті – проаналізувати стан нормативності мовлення майбутніх педагогів.

Як справедливо зауважують науковці, «мовленнєва культура особистості великою мірою залежить від її зорієнтованості на основні риси бездоганного, зразкового мовлення» [7, 26]. Відтак володіння культурою мовлення – важлива умова професійного успіху будь-якого фахівця, урешті, показник загальної культури людини, її інтелекту, мовної культури. Під мовленнєвою культурою розуміємо володіння професійною мовою, вміння висловлюватися правильно, точно, логічно, майстерно послуговуватися мовними засобами залежно від мети і ситуації спілкування. Важливим

компонентом цього складного поняття є правильність (унормованість мовлення), окрім інших ключових комунікативних ознак – змістовності, логічності, багатства, точності, виразності, доречності й доцільності. Правильність – визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним, словотвірним) [1, 30], [7, 25].

Звідси випливає важливе завдання вишу – формування мовленнєвої компетенції – системи умінь і навичок використання знань під час фахового спілкування. У цьому контексті актуалізується питання нормативності (правильності) мовлення. Норми літературної мови – прийняті у суспільній практиці людей правила вимови, вживання слів, граматичних форм, побудови словосполучень і речень [6, с. 36]. Наше дослідження мало за мету з'ясувати рівень нормативності усного мовлення студентів Педагогічного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» та Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» спеціальностей «Початкова освіта», «Дошкільна освіта». У ньому взяли участь 205 студентів.

За результатами дослідження з'ясовано: чимало порушень норм сучасної української літературної мови в майбутніх учителів та вихователів трапляється в ділянці орфоєпії і наголошування. Важливо наголосити: унормована вимова є однією з ознак культури мовлення педагога, який повсякчас є зразком для наслідування дітьми. Наводимо найтипівіші приклади цих порушень. Фонематичні помилки, які пов'язані зі змішуванням фонем, із заміною однієї фонемі іншою, пропуском однієї з фонем, які спотворюють зміст слова: до прикладу: вимова [с] замість [з], [д] замість [т], [б] замість [п] (*ка[з]ка* – *ка[с]ка*), *кла[д]ка* – *кла[т]ка*; *гри[п]* замість *гри[б]*), *плутати* – *путати та ін.* Фонетичні помилки (огріхи, що виявляються у вимові різних варіантів звуків), до прикладу: вимова [л'] замість [л] у словах *лекція*, *телеграма*, *балет*; вимова [і] замість [и] (*природн[і]й*, *зворотн[і]*, *Т[і]бет* замість *природн[и]й*, *зворотн[и]й*, *Т[и]бет*) тощо.

Більш численними є негарзди у вимові приголосних, з-поміж яких найбільше – щодо вимови дзвінких приголосних наприкінці слова та в середині перед глухими. Практично жоден студент не зважає на норми вимови дзвінких приголосних, також нехтує правилами щодо вимови шиплячих, звука [г] та звукосполучень. Причину цього вбачаємо насамперед у впливі написання на вимову слів, особливо в тих випадках, коли між вимовою і написанням є розбіжності, впливі засобів масової інформації та й загалом усіх носіїв української мови, які ігнорують ці норми україн-

ської орфоепії, а також вагомим є і вплив південнозахідного наріччя та місцевої діалектної мови (*кни[ш]ка, зага[т]ка, сні[х], ді[т]* та десятки ін.).

Найбільше порушень зафіксовано в ділянці наголошування слів (на їх основі нами укладено словник [3], де вміщено слова, у яких студенти припускалися помилок). Найчастіше вони трапляються в таких випадках: у кількох словах з високою частотністю вживання: *новій, загадка, старій, черговій, фаховій, порядковій, цегляній, цеховій, низькій, вузькій, легкій, близькій, випадок, середина, ненависть, чорнозем, чотирнадцять, подруга, приятель, ознака, навчання, вчення, завдання, запитання, надання, читання, переспів, посьмішка, позначка, розвідка, літопис, рукопис, гуртомжиток, живопис, машиніпис, листонад, кропива*; під впливом місцевої говірки в дієсловах: *несемо, несете, веземо, везете, була, були, жили, жили; люблю, кажу, роблю, несу, взяла, знайшла, везла, віддала, плела*; в іншомовних словах з компонентом -метр: *міліметр, сантиметр, кілометр, сантиметр, дециметр, барометр, манометр, спідометр*; у запозичених словах: *аристократія, демократія, феномен, диспансер, шофер, гастрономія, кулінарія, агрономія, індустрія, поліграфія, хірургія; діалог, некролог*; в іменниках жіночого роду у формі називного відмінка множини: *учителькі, вихователькі, ластівкі, тарілкі, копійкі, ложкі*; у числівниках: *одинадцять, чотирнадцять, одного*; у займенниках: *мене, собі, тебе, цього, того, до того, при цьому, після нього, біля мене, за тебе, для нього, для себе, у тому, для цього*.

Як бачимо, нормативне наголошування слів – одна з найскладніших проблем у ділянці формування мовленнєвої культури майбутніх учителів, оскільки практично всі вищенаведені слова, у яких трапляються порушення, – це педагогічно маркована лексика. Дотриманням правильності наголошування досягається, окрім іншого, етика й естетика усного мовлення вчителя, у ненормативному наголошуванні слів виявляється мовленнєве безкультур'я, а також низький рівень комунікативної культури педагога. Порушення норм наголошування ми пояснюємо впливом російської мови, місцевих говірок, недостатньою обізнаністю мовців із системою літературного наголосу.

Витіснення української мови на задній план з багатьох галузей публічного спілкування (освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, бізнесу тощо) призвело до нехтування функціональних можливостей рідної мови, уживання великого арсеналу природних форм вираження, натомість появи спотворених, суржикових, зросійщених мовних зворотів. Погоджуємося з думкою О. Пономаріва про те, що «втрата природності й краси, засилля кальок з російської та суржику позбавляють мову унікальності... небезпечно зменшують «конкурентоздатність» української мови в публічному і приватному мовленні, компрометують її, дають додаткові аргументи її недоброзичливцям» [5, 4]. Студентство у своєму мовленні використовує

суржик, уживає слова у невластивому їм значенні; спостерігається тавтологія, змішування однозначних і багатозначних слів, сплутування українських і російських слів (на їх основі нами укладено словник [2], де зібрано найтипівіші лексичні аномативи). До прикладу, в алфавітному порядку (за алфавітом), *стакан (склянка), утюг (праска), красити (фарбувати), юбка (спідниця), брюки (штани), остановка (зупинка), обумовити (зумовити), загрузжені студенти (завантажені студенти), відредагувати текст (зредагувати текст), заслуговує уваги (вартий уваги), в залежності від (залежно від), бувший (колишній), командировка (відрадження), блінчики (млинці), іменно (а саме), на кінець (отже), опреділити (визначити), примінити (застосувати), вияснити (з'ясувати), звідки витікає (звідки випливає), в кінці кінців (зрештою, нарешті) та ін. Студенти зловживають іншомовною термінологією, оминаючи українські відповідники, що ускладнює формулювання думки та сприйняття висловлювання. До прикладу, *креативний* – творчий, *ексклюзивний* – винятковий; *сайт* – сторінка; *апелювати* – звертатись; *прерогатива* – перевага; *домінувати* – переважати й ін. Здебільшого майбутні вчителі на заняттях намагаються свідомо вживати якомога більше іншомовних слів, мовляв, так звучить по-науковому і більш презентабельно. Однак вони забувають про те, що перенасиченість мовлення тексту іншомовними словами ускладнює його зміст та примушує слухача робити додаткові розумові зусилля для його сприймання та розуміння.*

Що стосується недоліків на морфологічному рівні, то найтипівіші помилки трапляються у вживанні займенників, сполучників, наявні аномативи в межах лексико-граматичного класу іменників (порушення категорії роду, числа, відмінка), практично повне ігнорування кличного відмінка, недотримання норм утворення ступенів порівняння прикметників, багато помилок допускається при вживанні прийменників. До прикладу, *на протязі часу (протягом часу), читати по складам (по складах), самий кращій вчитель (найкращій учитель)*.

На стилістичному рівні виявлено такі найтипівіші помилки: систематичне порушення норм милозвучності, невиправдана багатослівність, уживання слів і висловів різних стилів: *день в день (день у день), прийшов й запитав (прийшов і запитав), книги бувають різні: книги про культуру, про побут або книги про історію*.

Отже, існує нагальна потреба в удосконаленні умінь і навичок студентів правильного, безпомилкового вираження думок українською літературною мовою. Відповідно викладачі мають постійно дбати про підвищення рівня культури фахової мови, організовуючи практичні заняття з оволодіння нормами літературної мови, здійснюючи моніторинг нормативності професійного літературного спілкування – писемного та ус-

ного, залучаючи студентів до участі в наукових гуртках та проблемних групах з питань культури мовлення.

Висновки. Таким чином, мовленнєва культура особистості – поняття складне, багатовимірне й об’ємне. Наші дослідження показали, що в студентів часто виникають труднощі, пов’язані з правильним уживанням слова, його вимовою, наголошуванням, утворенням граматичних форм, лексичною і граматичною сполучуваністю тощо. Відстежуючи мовлення майбутніх педагогів безпосередньо на заняттях, перервах, вулиці, у громадських місцях, гуртожитку, ми виявили низький рівень володіння культурою мовлення, що насамперед спричинено порушенням нормативності мовлення. У процесі формування культури мови у майбутніх фахівців важливу роль відіграє не тільки вища школа, а й діяльність суспільства, спрямована на те, щоб людина якнайглибше пізнала багатство і красу рідної мови. Покликання майбутнього вчителя початкової школи – стати носієм органіки української мови, мовним експертом і порадиником, консультантом читача та мовця.

Перспективи подальших досліджень. Предметом подальших наукових досліджень може стати з’ясування стану володіння майбутніми вчителями початкової школи писемним мовленням.

Література

1. Бабич Н. Основи культури мовлення / Надія Бабич. – Львів : Світ, 1991. – 287 с.
2. Білавич Г. Говорімо українською мовою правильно! / Галина Білавич, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ, 2012. – 60 с.
3. Білавич Г. Наголошуймо правильно! / Галина Білавич, Тетяна Лисечко, Тетяна Стамбульська. – Івано-Франківськ, 2013. – 135 с.
4. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33.
5. Пономарів О. Культура мови: Мовностилістичні поради : навчальний посібник / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.
6. Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – К. : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
7. Шевчук С.В. Українська мова за професійним спрямуванням [Текст] : підручник / С.В. Шевчук, І.В. Клименко. – К. : Алерта, 2014. – 694 с.

References

1. Babych N. *Osnovy kultury movlennia (Fundamentals of speech culture)*, Lviv, 1991, p. 287. [in Ukrainian]
2. Bilavych H., Stambulska T. *Hovorimo ukrainskoiu movoiu pravylno (Speak Ukrainian Correctly)*, Ivano-Frankivsk, 2012, p. 60. [in Ukrainian]
3. Bilavych H., Lysechko T., Stambulska T. *Naholoshuimo pravylno! (To Stress Correctly)*, Ivano-Frankivsk, 2013, p. 135. [in Ukrainian]

4. Natsionalna doktryna rozvytku osvity (*National Doctrine of Education Development*), Osvita Ukrainy, 2002, Vol. 33. [in Ukrainian]
5. Ponomariv O. Kultura movy: Movnostylistychni porady (*Speech culture: Linguistic-stylistic advice*), Kyiv, 1999, p. 240. [in Ukrainian]
6. Rusanivskiyi V.M., Taranenko O.O., Ziabliuk M.P. Ukrainska mova (*Ukrainian*), 2004, p. 824. [in Ukrainian]
7. Shevchuk S.V., Klymenko I.V. Ukrainska mova za profesijnym spriamuvanniam (*Ukrainian for professional purposes*), Kyiv, 2014, p. 694. [in Ukrainian]

Билавич Галина, Стамбульская Татьяна. Формирования речевой культуры как составляющей профессиограммы будущего учителя. Формирование культуры речи – одна из насущных вопросов современности. Это не только филологическая, но и социальная проблема: она в той или иной степени связана с самыми разнообразными видами коммуникации. Раскрыто лингвистические основы формирования культуры речи будущего педагога. Необходимым условием воспитания речевой культуры личности является соблюдение норм, касающихся прежде всего устной речи: орфоэпических, лексических, грамматических и стилистических.

Ключевые слова: культура речи, нормы современного украинского литературного языка, будущий педагог.

Bilavych Halyna, Stambulska Tetiana. Language culture creation as an element of the future teacher profессиogram. This is not only philological problem, but social as well – as it is related to different communication methods. The article covers linguistic principles of language culture creation for future teacher provided dialect environment. Proved that the necessary condition for high level language culture for future primary school teachers provided dialect environment is compliance principles of oral speaking: orthoepic, lexical, grammar, stylistic. The most important their properties are accuracy, cleanliness, purity etc. Also there is covered speech environment role in creating language culture of individual.

Key words: language culture, principles of modern Ukrainian literary language, future teacher, language accuracy, emphasizing.

Одержано 21.01.2016